

STUDIA REGIONALNE

Społeczeństwo – region – miejsce

Redakcja naukowa
Marcin Wójcik

STUDIA REGIONALNE
Społeczeństwo – region – miejsce

40 LAT
WYDAWNICTWA
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

STUDIA REGIONALNE

Społeczeństwo – region – miejsce

Wybór prac Katedry Geografii Regionalnej i Społecznej
Uniwersytetu Łódzkiego

Redakcja naukowa
Marcin Wójcik

 WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2013

Marcin Wójcik – Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej, Wydział Nauk Geograficznych
Uniwersytet Łódzki, 90-131 Łódź, ul. Kopcińskiego 31

RECENZENT

Wiesław Maik

REDAKCJA

Marcin Wójcik

SKŁAD I ŁAMANIE

Karolina Dmochowska-Dudek

OKŁADKĘ PROJEKTOWAŁA

Karolina Dmochowska-Dudek

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2013

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06248.13.0.K

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7525-860-8
ISBN (ebook) 978-83-7969-318-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
CZĘŚĆ I. IDEE	11
O znaczeniu syntezy naukowej w geografii (<i>A. Suliborski</i>).....	11
Podejście kulturowe – szansa na integrację geografii człowieka (<i>K. Rembowska</i>)	23
CZĘŚĆ II. SPOŁECZEŃSTWO	31
Globalizacja, multikulturalizm i przemiany tożsamości (<i>K. Rembowska</i>).....	31
Uwarunkowania wyobrażeń przestrzeni miast (<i>P. Tobiasz-Lis</i>)	41
Integracja i dezintegracja społeczno-przestrzenna. Współczesny wymiar problemu (<i>K. Rembowska</i>).....	59
CZĘŚĆ III. REGION	71
Region w nauczaniu geografii (<i>A. Suliborski</i>)	71
Regionalny charakter geografii wsi (<i>M. Wójcik</i>)	91
Region i lokalność w świetle nowych geograficznych perspektyw badawczych (<i>K. Rembowska</i>).....	123
CZĘŚĆ IV. CZŁOWIEK I MIEJSCE	135
Miejsce człowieka na Ziemi – refleksje odnoszące się do geograficznego namysłu nad czasem (<i>M. Wójcik</i>)	135
Koncepcja funkcji miejsca (<i>A. Suliborski</i>)	149
Miasto jako przestrzeń znacząca (<i>K. Rembowska</i>).....	169
Nekropolie jako miejsce w przestrzeni społeczno-kulturowej Łodzi – ranga i specyfika ich znaczeń społecznych (<i>A. Suliborski</i>)	183
Aneks	199
Studia regionalne w pracach Katedry Geografii Regionalnej i Społecznej (<i>D. Walkiewicz</i>).....	199

Wstęp

W październiku 2012 r. minęło 10 lat od utworzenia Zakładu Geografii Społecznej i Studiów Regionalnych (początkowo Zakładu Badań Społecznych i Regionalnych) w Katedrze Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ, który w 2007 r. dał początek samodzielnemu Zakładowi Geografii Regionalnej i Społecznej UŁ. W 2011 r. Zakład został przekształcony w Katedrę o takiej samej nazwie.

Jubileusz 10-lecia istnienia jednostki skłania do refleksji nad jej osiągnięciami naukowymi. Wśród wielu elementów współtworzących dorobek pracowników Katedry najważniejsze ważne miejsce zajmuje namysł nad istotą i tożsamością geografii oraz teoretyczne i empiryczne studia na zróżnicowaniu regionalnym, zwłaszcza strukturami i procesami kształtującymi łódzki region społeczno-gospodarczy.

Główny wątek prac obejmuje określenie i wyjaśnienie zróżnicowania społeczno-kulturowego i osadniczego regionu łódzkiego. Badania te są pogłębioną refleksją nad transformacją struktur regionalnych oglądanych jako proces zmian społeczno-kulturowych. Ogólnym celem prowadzonych studiów była identyfikacja regionu w trakcie zmiany oraz ustalenie znaczenia czynników sprawczych (endogennych i egzogennych) wpływających na proces przekształceń różnych struktur wewnątrzregionalnych. Poligonem, na którym były prowadzone te studia, jest przede wszystkim region łódzki, rozumiany tutaj jako formalny twór terytorialno-przestrzenny (województwo) wraz z jego mieszkańcami skupionymi w określonych jednostkach osadnictwa wiejskiego i miejskiego. Badania empiryczne koncentrowały się na następujących grupach zagadnień:

- procesy integracji i dezintegracji społeczności lokalnych na różnych poziomach organizacji regionalnej osadnictwa,
- tożsamość terytorialna mieszkańców regionu łódzkiego oraz kształtowanie się regionalnych i lokalnych więzi społecznych oraz terytorialnych,
- percepcja procesu transformacji systemowej oraz jej konsekwencji społecznych, kulturowych i gospodarczych widocznych w krajobrazie kulturowym,
- mechanizmy przemiany struktur społeczno-osadniczych na obszarach wiejskich i ich uwarunkowania systemowe, społeczno-kulturowe i lokalizacyjne,
- procesy przemian społecznych oraz funkcjonalno-morfologicznych w przestrzeni wielkiego miasta (Łodzi), ze szczególnym uwzględnieniem ich efektów w postaci dysproporcji społecznych i gospodarczych widocznych w przestrzeni miejskiej,

- zmiany funkcji i struktury funkcjonalnej osadnictwa pod wpływem transformacji systemowej i ich wpływ na morfologię miast i wsi,
- procesy integracji i dezintegracji Obszaru Metropolitalnego Łodzi.

Prace badawcze były najczęściej zorganizowane w ramach zespołowych projektów badawczych finansowanych ze środków zewnętrznych (KBN, MNiSzW, NCN), np.:

1. Struktury i procesy kształtujące łódzki region społeczno-gospodarczy (zakończony w 2002 r., we współpracy z Katedrą Gospodarki Regionalnej i Środowiska).

2. Przestrzenne zróżnicowanie procesów transformacji społeczno-gospodarczej w regionie łódzkim (zakończony w 2006 r., we współpracy z Katedrą Gospodarki Regionalnej i Środowiska),

3. Procesy integracji i dezintegracji w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym (zakończony w 2010 r., we współpracy z Katedrą Gospodarki Regionalnej i Środowiska).

4. Przemiany społeczno-przestrzenne wsi w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym (zakończenie w 2013 r.),

5. Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki (zakończenie w 2014).

Wyniki badań empirycznych miały ścisły związek z krystalizacją poglądów na teorię i metodologię geografii. Źródłem rozwoju idei prowadzonych studiów teoretyczno-metodologicznych były przemyslenia profesora Andrzeja Suliborskiego dotyczące możliwości integracji różnych nurtów badań geograficznych w ramach teorii strukturalno-funkcjonalnej, oraz profesor Krystyny Rembowskiej odnoszące się do nowych nurtów badawczych w obrębie geografii kultury. Studia te stały się inspirujące dla prac badawczych młodszych pracowników Katedry (D. Walkiewicz, M. Wójcik, P. Tobiasz-Lis, A. Kulawiak) oraz doktorantów i studentów. Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej UŁ we współpracy z Wyższą Szkołą Gospodarki w Bydgoszczy (początkowo również z Instytutem Geografii UMK w Toruniu) była inicjatorem organizacji cyklu dorocznych konferencji teoretyczno-metodologicznych. Do końca 2012 r. ukazało się 7 tematycznych tomów pt. „Podstawowe Idee i Koncepcje w Geografii”, gdzie prace opublikowały uznane autorytety oraz młodzi adepci nauki. W 2013 r. minie 10 lat, od kiedy idea konferencji metodologicznych na trwałe zagościła w kalendarzu ważnych dla polskich geografów wydarzeń naukowych.

Zainteresowania i dorobek pracowników Katedry stanowiły istotny argument dla powołania w 2009 r. w Uniwersytecie Łódzkim unikatowej specjalizacji na geograficznych studiach magisterskich, tj. Geografii Kultury i Rozwoju Regionalnego. W 2012 r. m.in. pracownicy Katedry sformułowali podstawy programowe nowego kierunku na Wydziale Nauk Geograficznych UŁ – Studia Regionalne.

Głównym celem, który przyświeca opracowaniu tomu, jest nie tylko przedstawienie poglądów pracowników Katedry odnoszących się do kluczowych idei

i koncepcji geograficznych. Treść tu zawarta ma pełnić przede wszystkim funkcje dydaktyczne, tzn. idea jest zebranie istotnych prac służących studentom, doktorantom i innym zainteresowanym. Powołanie nowego kierunku studiów (Studia Regionalne) wymaga opracowania monografii problemowych, w których umieszczone zostaną kluczowe prace teoretyczne i empiryczne z zakresu Studiów Regionalnych powstałe na Wydziale Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego. Wybór prac zamieszczony w pierwszym tomie obejmuje fragmenty prac na stopień, artykuły zamieszczane w czasopismach naukowych i w materiałach pokonferencyjnych, których autorami są pracownicy Katedry Geografii Regionalnej i Społecznej. Studia te reprezentują najważniejsze nurty badawcze Katedry, tj. problem syntezy w geografii, kulturę i społeczeństwo w badaniach geograficznych, koncepcję regionu i miejsca. Tom otwierają dwie prace, które zawierają ukształtowane (dojrzałe) koncepcje teoretyczno-metodologiczne, będące zapisem wizji dyscypliny, tj. predyspozycji geografii do tworzenia syntez naukowych (A. Suliborski) oraz możliwości integracji wiedzy geograficznej w obrębie podejść kulturowych (K. Rembowska). Kolejne części odpowiadają głównym nurtom refleksji teoretycznej w pracach Katedry, tj. geograficznej interpretacji procesów społecznych, regionu oraz miejsca.

Pracownicy Katedry Geografii Regionalnej i Społecznej UŁ
Łódź, 2013 r.

CZEŚĆ I. IDEE

Andrzej Suliborski

O ZNACZENIU SYNTEZY NAUKOWEJ W GEOGRAFII¹

1. O właściwą perspektywę badawczą w nauce

Świadomość konieczności działań integracyjnych oraz syntezy wiedzy, staje się coraz powszechniejsza zarówno u przedstawicieli nauk przyrodniczych, jak i humanistycznych, czego wyrazem jest dynamiczny rozwój dziedzin pogranicznych, a także poszukiwanie metodologii i języka, który umożliwiłby równocześnie opisać i wyjaśnić świat kultury i natury (człowieka i środowiska jego życia).

W czasach starożytnych, w okresie tworzenia się światopoglądu naukowego, intuicyjnie postrzegano już świat, jako doskonałą całość (jedność) istnienia wszechrzeczy. Jej harmonia i komplementarność istnienia, stanowiąca niemal boską tajemnicę, była od zawsze celem wszelkiego poznania naukowego. Stworzona w Oświeceniu wspaniała wizja nauki, jako duchowego przewodnika ludzkości, w wieku XIX uległa rozpadowi na liczne szczegółowe dziedziny wiedzy a perspektywa jej jedności nagle znikła z pola widzenia uczonych. Sukcesy nauk przyrodniczych i ich podstawowej metody redukcyjnej ostatecznie oddaliły wizję oświeceniowego programu. Specjalizacja i segmentacja pola badawczego prowadziły do niewątpliwego postępu nauki, ale przyniosły również wiele negatywnych skutków, zarówno dla sposobu poznania świata, jego rozumienia i społecznej percepcji, jak i dla samych twórców wiedzy naukowej. Polegają one na:

1. utracie możliwości komunikacji i zrozumienia w kręgu samej nauki oraz między nauką a światem zewnętrznym,

2. tworzeniu wielkiej ilości produktów naukowych, bardzo różnej jakości, których nikt nie jest w stanie przyswoić i zweryfikować, co doprowadziło do formalnej a nie merytorycznej kwantyfikacji tzw. osiągnięć naukowych. Ten formalizm w znacznym stopniu ułatwia uprawianie tego, co można nazwać pozorantwem naukowym,

¹ Praca została pierwszy raz opublikowana w monografii wieloautorskiej „Stan i perspektywy rozwoju geografii w Polsce”, S. Liszewski, J. Łoboda, W. Maik (red.), Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz, 2008, s. 79-90.

3. narastającej merytorycznej izolacji poszczególnych dyscyplin wiedzy, domykających się we własnych kręgach towarzyskich, ich niechęci a nawet wrogości, zamiast porozumienia i współpracy z innymi dyscyplinami, których przyczyną jest narastająca konkurencja o aktualnie modne pola badań i źródła finansowania,

4. trudności praktycznego wykorzystania tworzonej wiedzy, która często nic nie rozwiązuje i w odbiorze społecznym niczego nie objaśnia, zwłaszcza rzeczywistości życia człowieka. Sprzyja temu, brak woli porozumienia interdyscyplinarnego, które wymaga wysiłku intelektualnego oraz chęci do działań integracyjnych, podczas gdy, wyniki są mało pewne a spektakularny sukces trudniejszy do osiągnięcia. W odbiorze społecznym prowadzi to do ogólnego rozczarowania nauką nie zdolną do rozwiązania problemów nurtujących od pokoleń ludzkości (np. zagrożeń ekologicznych, zdrowia, głodu, wojen, bezpieczeństwa psychicznego i innych).

Negatywnych skutków procesu specjalizacji można zapewne wymienić znacznie więcej, ważnym jest to, że stanowią one poważne przesłanki do podjęcia próby zmian w dotychczasowych zasadach budowania gmachu nauki i związanego z nim modelu kształcenia akademickiego, który przecież przesądza o intelektualnych walorach i sposobach uprawiania nauki przez nowe rzesze naukowców². W tej kwestii warto zacytować tutaj Edwarda O. Wilsona, wielki autorytet naukowy i gorącego zwolennika idei integracji nauki:

W sferze edukacji poszukiwanie konsilencji wiedzy otwiera przed nami szansę odbudowania znaczenia podupadającego gmachu wykształcenia ogólnego. W ciągu minionych trzydziestu lat w znacznej mierze zarzuciliśmy odziedziczony po epoce Renesansu i Oświecenia ideał jedności wiedzy (1998, tłum. polskie 2002 s. 23).

We współczesnym świecie koncepcje integracyjne i konsilencyjne w nauce zdobywają sobie coraz więcej zwolenników, zarówno u przedstawicieli nauk przyrodniczych, jak i humanistycznych. Reprezentują oni pogląd, że proces wielkiej syntezy obu tych dziedzin wiedzy jest tylko kwestią czasu. Cytowany wyżej autor – przyrodnik, dla którego redukcjonizm metodologiczny był przecież szczególnie bliski, stwierdza, że:

„Niezbędną perspektywę poznawczą można osiągnąć jedynie za pomocą poszukiwania konsilencji między poszczególnymi dziedzinami wiedzy, a nie studiowanie każdej z nich z osobna”. (Wilson 2002, s. 24).

Na podobnym stanowisku w odniesieniu do nauk humanistycznych stał wybitny francuski historyk Fernand Braudel (1971) stwierdzając, że każda z nauk humanistycznych

² Stanowisko dotyczące kształcenia geografów wyraziliśmy dostatecznie jednoznacznie w referacie na II Forum geografów w Katowicach oraz artykule zamieszczonym w „Czasopiśmie Geograficznym” – S. Liszewski, A. Suliborski, 2006.

„ukazuje się przede wszystkim w swojej odrębności jako pewna ojczyzna, jako język, jako – co może ganić wypadałoby – kariera; każda z nich podkreśla odrębność swych reguł, uczonych specjalizacji, komunalów, dla których darmo szukać wspólnego mianownika. ...fragmenty krajobrazu postrzegane z każdego z tych obserwatorów nie łączą się, nie wzywają się wzajemnie, tak jak to jest w przypadku klocków składanki dziecięcej, które zależne są od ustalonego z góry obrazu całościowego i stanowią jego elementy składowe (s. 90). Obserwator, o którym przyjąć wypada, że działa w dobrej wierze i pozbawiony jest uprzedniego doświadczenia, jak też nie jest stronniczy... postawić sobie musi pytanie, jakie związki istnieją między oglądami, które każda z nauk mu proponuje, między wyjaśnieniami, które mu się natarczywie podsuwa, między teoriami – tymi eksplikacjami rzędu najwyższego – jakie mu się narzuca (s. 91).”

Coraz częstszy dzisiaj powrót badaczy na stanowisko holizmu metodologicznego jest wyrazem wyczerpywania się dotychczasowego paradygmatu sformułowanego przez pozytywistyczne reguły uprawiania nauki, a wielowątkowe ujęcie zjawisk (obiektów) jest jedynie właściwą perspektywą badawczą.

2. O potrzebie syntezy wiedzy naukowej

Kondycja współczesnego świata, wynikająca z jego natury oraz stanu myśli i rozwoju inteligencji ludzkiej, stwarza coraz większą potrzebę rozwijania zintegrowanej wiedzy w formie syntez, które uzmysławiają nie tylko jednostkowe rzeczy i zjawiska, ale ich powiązania w różnych układach przestrzennych, wertykalnych i temporalnych. Słowem, chodzi o przechodzenie od wiedzy dotyczącej wypreparowanych obiektów (przedmiotów) naszego poznania do syntez przedmiotowych i interdyscyplinarnych pozwalających zarówno na opis, wyjaśnienie, zrozumienie samego człowieka, jego świata oraz miejsca i roli jaką w nim odgrywa. Proces integracji wiedzy staje się koniecznością nie tylko z punktu widzenia potrzeb intelektualnych człowieka, ale przede wszystkim ze względów egzystencjalnych związanych z naszym istnieniem, rozwojem i trwaniem na Ziemi.

Synteza należy do najtrudniejszych czynności naukowych, bowiem polega na łączeniu wyników cząstkowych, uzyskanych w drodze badań analitycznych, w pewną całość, której podstawą są różnego typu relacje wiążące. Synteza wymaga od badacza, z jednej strony doskonałej znajomości własnej dziedziny i postrzegania jej w kontekście szerszym – innych nauk, z drugiej zdolności spojrzenia selektywnego na różne fakty, zjawiska jednostkowe oraz relacje, które są najistotniejsze z punktu widzenia rozpatrywanego problemu oraz stworzenia na ich podstawie pewnej nowej całości. Wiedza uzyskana tą drogą należy do innego już – wyższego poziomu uogólnienia. Synteza, jest więc narzędziem wyboru rzeczy ważnych, charakterystycznych, istotnych, ale także sposobem tworzenia nowej pod względem jakości wiedzy. Stąd, jest ona tak bardzo trudna i stosunkowo rzadko podejmowana przez uczonych.

Synteza spełnia również rolę swoistego pasa transmisji najważniejszych osiągnięć jednych nauk do innych, umożliwiając lepsze wzajemne ich poznanie

Krystyna Rembowska

PODEJŚCIE KULTUROWE – SZANSA NA INTEGRACJĘ GEOGRAFII CZŁOWIEKA¹

Punktem wyjścia tego artykułu jest refleksja nad kondycją współczesnej geografii społeczno-ekonomicznej, polskiego odpowiednika geografii człowieka. Ten dział geografii składa się obecnie ze zbioru wyspecjalizowanych, oddzielnych subdyscyplin, których podział miał miejsce w latach pięćdziesiątych, a został wykreowany na wzór podziałów branżowych gospodarki (geografia przemysłu, geografia rolnictwa, geografia komunikacji, geografia usług, geografia osadnictwa itd.). Trwałość tego podziału ma raczej instytucjonalne, nie merytoryczne podstawy, zwłaszcza w świetle przemian, którym geografia polska podlega od połowy lat osiemdziesiątych. Polegają one na przejmowaniu przez geografów nowych podejść teoretyczno-metodologicznych z Zachodu (podejście radykalne, behawioralne, humanistyczne).

W obrębie tak zorganizowanej dyscypliny współlistnieją współcześnie odmienne orientacje teoretyczno-metodologiczne, które diametralnie różnią się założeniami ontologicznymi, epistemologicznymi i metodologicznymi. Inaczej odpowiadają na pytania o naturę badanej rzeczywistości, o możliwości jej poznania i narzędzia, których należy użyć, by zbliżyć się do jej poznania. Jedne z nich, reprezentowane przez opcję pozytywistyczną, dominującą jeszcze w obrębie polskiej geografii społeczno-ekonomicznej, konstruuja świat badany jako materialny, wypełniony rzeczami i usiłują odkryć jego porządek przestrzenny, jego geometrię oraz prawa rządzące tym porządkiem. Inne, dotychczas mniej znaczące, postrzegają świat człowieka i jego wytworów, lansują prymat epistemologii nad ontologią (kładą większy nacisk na sposób poznania przedmiotu badań niż na sam przedmiot), odsłaniają rzeczywistość ludzkiej wyobraźni, pełną znaczeń i wartości (Rembowska 1998).

Podejście obiektywistyczne (pozytywistyczne) oznacza próbę przenoszenia metod przyrodoznawstwa do nauk społecznych, traktowanie przedmiotu tych nauk jako „rzeczy” i uznawanie deterministycznej wizji natury ludzkiej. Natomiast podejście subiektywistyczne (nurt behawioralny, humanistyczny) podkreśla duchową, znaczeniową, subiektywną istotę życia społecznego, przyjmuje woluntarystyczny model człowieka, odrzuca metodologię naturalistyczną.

¹ Praca została pierwszy raz opublikowana w czasopiśmie „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 4, 2002, s. 3-9.

CZEŚĆ II. SPOŁECZEŃSTWO

Krystyna Rembowska

GLOBALIZACJA, MULTIKULTURALIZM I PRZEMIANY TOŻSAMOŚCI¹

1. Przemiany porządków świata

Postrzeganie rzeczywistości kulturowej w przeszłości kształtowało się w sytuacji, gdy obraz świata, w sposób niejako naturalny, zdawały się określać dwie obszerne kategorie pojęciowe, które można nazwać „centrum” i „peryferiami”. Dzięki przewadze technologicznej, jaką Zachód zyskał nad resztą świata, oraz niezwyklej mobilności jego kultury, rozwojowi nauki i potędze militarnej, wielkie połacie świata dostały się w obręb oddziaływania cywilizacji europejskiej. To ona właśnie nadawała kierunek ekonomicznemu i społeczno-politycznemu rozwojowi poszczególnych jego części, decydowała o tendencjach i sposobie przemian, jakie się tam dokonywały. Przyjęte powszechnie sformułowanie „*the West and the Rest*” odzwierciedlało dobitnie ten podział.

Druga wojna światowa, a właściwie jej konsekwencje, sprawiła, że dotychczasowy obraz uległ gwałtownej zmianie. Załamał się imperialny porządek. Lata 60. XX w. przyniosły prawdziwą eksplozję dążeń niepodległościowych w Afryce i innych regionach świata. Wiele ludów zostało uwikłanych w postkolonialne procesy tworzenia nowego porządku etnicznego na zupełnie nowych zasadach. Jednocześnie członkowie „peryferyjnych” kultur „zawitali” do Europy i Ameryki Północnej, stając się z czasem stałym elementem tamtejszego pejzażu, tworząc mniejszości etniczne poszczególnych krajów. Metafora „centrum” i „peryferii” w dotychczasowym kształcie straciła racje bytu. Powstała globalna ekumena, w której nie słabnie jednak rola procesów etnicznych, narodowościowych. Fenomenem naszych czasów jest powrót do więzi i resentymentów etnicznych w świecie zdominowanym przez ponadnarodowe korporacje i sieci informatyczne (Burszta 1998).

¹ Praca została pierwszy raz opublikowana w czasopiśmie „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 8, 2007, s. 3-14.

UWARUNKOWANIA WYOBRAŻEŃ PRZESTRZENI MIAST¹

1. Wprowadzenie

Wszystkie miasta na świecie są zapisem zmaterializowanych idei społecznych, politycznych, estetycznych wpływających na ich wizerunek w kolejnych etapach istnienia i rozwoju. W każdym ich fragmencie zakodowana jest niezliczona liczba znaczeń, stale odczytywanych przez użytkowników, prowadząc do wykształcenia się w świadomości trwałych wyobrażeń, które są podstawą rozumienia przestrzeni w jej indywidualnych i zbiorowych treściach. Wyobrażenia przestrzeni powstają w umyśle człowieka w wyniku procesu percepcji i są efektem oddziaływania wielu czynników, które mogą prowadzić nie tylko do powstawania różnic w subiektywnym obrazie miasta między różnymi grupami społecznymi, ale także wewnątrz tych grup.

Percepcja przestrzeni jest procesem fascynującym badaczy różnych dyscyplin naukowych podejmujących problematykę interakcji człowiek-środowisko. W związku z tym, obok licznych, czasem mocno zróżnicowanych definicji tego zjawiska pojawia się szereg koncepcji dotyczących jego uwarunkowań. Psychologia podejmuje problematykę czynników percepcji wynikających z cech indywidualno-osobowościowych człowieka. Socjologia koncentruje się na uwarunkowaniach społecznych i kulturowych procesów kształtowania, poznania i wartościowania przestrzeni. Geografia i urbanistyka zajmują się doświadczaniem przestrzeni przez różne grupy społeczne w danym czasie i miejscu, a kształt wyobrażeń uzależniają od czynników społecznych i przestrzennych.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie najważniejszych uwarunkowań kształtujących wyobrażenia przestrzeni. Osiągnięcie go wymaga analizy i syntezy literatury przedmiotu z wielu dziedzin nauki i identyfikacji potencjalnych czynników mogących mieć wpływ na proces percepcji przestrzeni zurbanizowanej. W pierwszej kolejności zaprezentowane zostaną podstawowe definicje i klasyfikacje uwarunkowań kształtowania wyobrażeń przestrzeni zurbanizowanej, które powstały na gruncie geografii, socjologii, psychologii, czy architektury i urbanistyki. Następnie omówione będą wyniki dotychczas-

¹ Praca jest zmodyfikowanym fragmentem rozprawy doktorskiej autorki pt. „Zmiany obrazu Łodzi w świadomości jej mieszkańców w okresie transformacji”, Uniwersytet Łódzki, 2011.

Krystyna Rembowska

INTEGRACJA I DEZINTEGRACJA SPOŁECZNO-PRZESTRZENNA. WSPÓŁCZESNY WYMIAR PROBLEMU¹

1. Wstęp

Pojęcia integracji i dezintegracji mają nie tylko charakter opisowy, ale i wartościujący. W kategoriach najbardziej ogólnych oznaczają odpowiednio zbliżenie, powiązanie, zespolenie oraz oddalenie, odseparowanie, podział. Wydawałoby się, że takie rozumienie jest jednoznaczne z wartościowaniem pozytywnym i negatywnym tych kategorii. W rzeczywistości jest to jednak o wiele bardziej skomplikowane. Wartościowanie jest bowiem funkcją określonego punktu widzenia, światopoglądu czy ideologii. Temat więc ma charakter nie tylko aksjologiczny, ale również ideologiczny, wartościowanie bowiem wymaga interpretacji sensu określonych faktów, zdarzeń czy też procesów społecznych i przestrzennych.

Badacz musi zdawać sobie sprawę z własnych wyborów aksjologicznych i hierarchii wartości w trakcie oceny. W związku z tym pojawia się pytanie: do jakich wzorców aksjologicznych odwoływać się w wartościowaniu współczesnych procesów integracyjnych i dezintegracyjnych w sferze społeczno-przestrzennej? Moim zdaniem płaszczyzną tą jest aksjologia demokracji z jej najbardziej szczytnymi ideałami samorealizacji człowieka i społeczeństwa. Z kwestiami dotyczącymi aksjologii związany jest problem metodologicznych ram interpretacji dziedzictwa współczesnych przekształceń społeczno-przestrzennych. Postawienie problemu może mieć charakter formalny lub dialektyczny. Formalne podejście nie uwzględnia „sytuacji”, w jakiej prowadzi się analizę, ogranicza ją do empiryczno-analitycznej obróbki faktów. Dialektyczne ujęcie ujawnia „czas”, „miejsce”, cechy analizującego oraz ich wzajemne zależności. Podejście dialektyczne do analizy kierunków przemian społeczno-przestrzennych wydaje się niezbędne wobec skomplikowania czasu, w którym te zmiany następują. Wymaga ono określenia merytorycznie szerokiego pojęcia „czasu”, w którym funkcjonuje społeczeństwo poddane eksperymentowi transformacji i globalizacji. Każda z tych kategorii jest wieloznaczna i różnicowana treściowo.

¹ Praca została pierwszy raz opublikowana w monografii wieloautorskiej „Łódzka Metropolia. Problemy integracji społecznej i przestrzennej”, A. Suliborski, Z. Przygodzki (red.), Wydawnictwo Biblioteka, Łódź, 2010, s. 13-22.

CZEŚĆ III. REGION

Andrzej Suliborski

REGION W NAUCZANIU GEOGRAFII¹

Przedstawiony w tytule temat, wbrew pozorom, jest zagadnieniem bardzo trudnym, ponieważ jest bezpośrednio związany z teoretyczno-metodologicznymi pytaniami dotyczącymi istoty geografii jako nauki. Współczesna geografia cierpi na kryzys tożsamości, którego widowym znakiem jest pogłębiający się jej rozpad na integralne nauki nazywane, najczęściej już tylko z racji szacunku dla wspólnego dziedzictwa osiągnięć poznawczych oraz wygody organizacyjnej, geograficznymi. Spory o istotę samej geografii jako nauki, dotyczą:

- przynależności do dziedziny nauk przyrodniczych czy społeczno-humanistycznych, co wiąże się z kontrowersją dotyczącą podstaw metodologicznych geografii,
- formułowania różnorodnych celów badawczych, zasadniczo odmiennych dla geografii fizycznej i geografii społeczno-ekonomicznej,
- funkcji poznawczych dyscypliny, tzn. co i jak ma opisywać oraz wyjaśniać;
- znaczenia edukacyjnego, tzn. jakich treści ma nauczać i które umiejętności kształtować.

Kluczowe dotychczas pojęcia dla geografii, takie jak: środowisko geograficzne i region geograficzny, przestały mieć znaczenie zasadnicze dla nauk geograficznych i są przez samych geografów formułowane i interpretowane odmiennie. Wszystko wskazuje na to, że dawny sens ontologiczny geografii został gdzieś zagubiony. Pojawiające się coraz częściej postulaty o rekonstrukcję istoty tej dyscypliny mają zatem uzasadnienie zarówno z naukowego, jak i edukacyjnego punktu widzenia.

Wspomniany kryzys tożsamości geografii jako nauki znajduje swoje odbicie w różnorodności poglądów na istotę regionu, jego znaczenie teoretyczne i poznawcze, co z kolei utrudnia sformułowanie jasnej koncepcji szkolnej edukacji regionalnej – pojęcia regionu i wynikających z niego treści nauczania oraz dydaktycznej formy ich przekazu.

¹ Praca została pierwszy raz opublikowana w czasopiśmie „Przegląd Edukacyjny”, 2 (39), 2003, s. 2-12.

Marcin Wójcik

REGIONALNY CHARAKTER GEOGRAFII WSI¹

1. Wprowadzenie

Geografia wsi od ponad 30 lat jest dynamicznie rozwijającą się subdyscypliną geografii człowieka (Human Geography) w krajach Europy Zachodniej oraz w Stanach Zjednoczonych (por. Wójcik 2009a, 2011a). Geneza geografii wsi związana jest przede wszystkim z ewolucją zainteresowań geografii rolnictwa, od badań przestrzeni produkcyjnej w kierunku studiów nad wielofunkcyjnością oraz społecznymi problemami rozwoju środowisk wiejskich. Geografia wsi w Polsce, jak również w kręgu angloamerykańskim, do którego najczęściej się odwołujemy, mają własne tradycje ukształtowane w splocie rozmaitych uwarunkowań historyczno-kulturowych, gospodarczych i tradycji naukowej (por. Wójcik 2012). Geografia brytyjska i amerykańska korzysta w dużym zakresie z dorobku nauk społecznych oraz proponuje nowe (głównie jakościowe) metody badań. Mimo niewątpliwej atrakcyjności nowych ujęć powinno się do nich podchodzić z dużą ostrożnością, co wynika z indywidualnego charakteru problemów wsi w Polsce (ścieżek rozwoju społeczno-gospodarczego, dziedzictwa kulturowego i tradycji badań naukowych). Istotnym elementem dyskusji nad zmianami, które zachodzą w geografii wsi jest namysł nad podstawami teoretyczno-metodologicznymi, źródłami ideowymi oraz tradycją takich badań.

2. Zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych badań wsi w geografii

Zmiany wzorców badawczych widoczne są w geograficznych badaniach wsi i obszarów wiejskich. W przypadku geografii osadnictwa wiele programów badań wywodzących bądź ze wzorca klasycznego (np. morfogeneza wsi), bądź scjentystycznego (np. funkcje osiedli wiejskich) znalazło się w regresie. Wynikał on z jednej strony ze zmniejszenia zainteresowania osadnictwem wiejskim, zaniku programów badań, kryzysu wiejskiej przestrzeni interpretowanej w kategoriach produkcyjnych, z drugiej zaś z kryzysu badań związanym z osiągnięciem pewnego pułapu poznawczego w obrębie dotychczasowych modeli pojęciowych (morfologicznych i funkcjonalnych).

¹ Praca jest nieco zmienionym fragmentem monografii autorskiej pt. „Geografia wsi w Polsce. Studium zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2012.

CZĘŚĆ IV. CZŁOWIEK I MIEJSCE

Marcin Wójcik

MIEJSCE CZŁOWIEKA NA ZIEMI – REFLEKSJE ODNOSZĄCE SIĘ DO GEOGRAFICZNEGO NAMYSŁU NAD CZASEM¹

1. Wprowadzenie

Od ponad 20 lat w polskiej geografii zachodzą przemiany, które uwarunkowane są zarówno czynnikami zewnętrznymi (transformacja ustrojowa i związana z nią zmiana paradygmatu rozwoju społeczno-gospodarczego), jak również czynnikami wewnętrznymi, z których za najważniejszy można uznać wzbogacenie geografii o społeczną perspektywę badań. Oba czynniki są dla rozwoju geografii w ostatnich latach inspirujące i twórcze, ale jednocześnie wymagają ciągłej refleksji teoretycznej. Wizja całościowego i wielowątkowego badania rzeczywistości sprawia, że podstawy teoretyczno-metodologiczne geografii czerpie z wielu nauk o wyższym poziomie zaawansowania teoretycznego, tj. nauk społecznych i przyrodniczych. Stąd w geografii rozwinęły się różne i często konkurencyjne względem siebie wzorce teoretyczno-metodologiczne.

Dylematy poznawcze i metodologiczne geografii, ich identyfikacja i próby rozwiązań, stały się od kilkunastu lat głównym tematem geograficznych dyskusji podczas spotkań poświęconych teorii i metodologii geografii (np. Rogacki 2001, Chojnicki 2004, Maik, Rembowska, Suliborski 2005, 2006). Wśród najważniejszych spostrzeżeń wynikających z przeglądu literatury poświęconej tym zagadnieniom można wymienić:

1. pogłębianie się dychotomii w relacjach geografii fizycznej i geografii społeczno-ekonomicznej, przede wszystkim na skutek odmienności głównego przedmiotu badań (przyroda w geografii fizycznej oraz człowiek i społeczeństwo w geografii społeczno-ekonomicznej) a w konsekwencji różnych podstaw teoretyczno-metodologicznych,

¹ Praca została pierwszy raz opublikowana w monografii wieloautorskiej „Terytorium, region, miejsce – czas i przestrzeń w geografii”, W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz, 2008, s. 41-56.

KONCEPCJA FUNKCJI MIEJSCA²¹

1. Założenia i podstawy teoretyczne²²

We współczesnych badaniach geograficzno-miejskich uwaga koncentruje się już bardziej na układach i miejscach, w których zachodzą działania i relacje międzyludzkie, a więc na ich rozpatrywaniu w pewnym kontekście zjawisk im towarzyszących, aniżeli na badaniu całych struktur i systemów społecznych (Thrift 1983). Przedstawiane tutaj założenia z jednej strony nawiązują do geograficznego pojęcia „funkcja miasta” jako kategorii uogólniającej i relatywnej, z drugiej – do realistycznej koncepcji dualizmu zjawisk osadniczych Maika (1988) postulującej uwzględnianie wielopoziomowości zjawisk osadniczych, które na poziomie systemu osadniczego odwołują się do ujęcia strukturalno-funkcjonalnego, natomiast w wyjaśnieniu jednostkowym muszą korzystać z metodologii humanistycznej. Dzisiaj, jak pisze Majer (2004), następuje coraz ściślejsze „zespolenia filozofii, «humanistycznie» zorientowanej geografii oraz antropologii; podobnie jak «krytycznej» geografii czy makrosocjologii miasta”.

Punktem wyjścia do reorientacji tradycyjnych treści pojęcia „funkcja” w geografii i nadaniu mu szerszego zakresu, który byłby adekwatny dla koncepcji funkcji miejsca, są trzy ogólne założenia wstępne:

1. Uznanie miasta (jednostki osadniczej) za wytworzoną przez człowieka specyficzną przestrzeń cząstkową, zintegrowaną materialnie i technicznie oraz społecznoterytorialnie, która w społecznym znaczeniu jest równocześnie terytorium i miejscem:

a) bycia ludzi, którzy w nim zamieszkują, działają i przeżywają, tworząc określoną, ale zarazem zmieniającą się społeczność silnie skoncentrowaną terytorialnie;

b) mającym konkretną formę urbanistyczno-architektoniczno-krajobrazową, która jest zarazem dziedzictwem przeszłości i wytworem teraźniejszości będąc efektem stale zmieniających się potrzeb ludzkich;

²¹ Praca jest nieco zmodyfikowanym fragmentem monografii autorskiej „Funkcjonalizm w polskiej geografii miast. Studia nad genezą i pojęciem funkcji”, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2010.

²² Przedstawiona w tym rozdziale w sposób najbardziej pełny koncepcja funkcji miejsca stanowi efekt myśli, która nurtowała autora już dawno i została po raz pierwszy zarysowana w roku 2001, a później jeszcze modyfikowana w roku 2003 i 2008. Myśl ta, dotyczyła powiązania pojęcia funkcji z fundamentalnymi dla geografii miast kategoriami przestrzeni i miejsca.

Krystyna Rembowska

MIASTO JAKO PRZESTRZEŃ ZNACZĄCA¹

1. Wprowadzenie

Miasto rozumiane jako twór społeczno-kulturowy stanowi określoną całość. Sposób, w jaki miasto powstaje, odgrywa istotną rolę w ewentualnej rekonstrukcji tej kulturowej całości. Będąc wspólnym dziełem ludzi żyjących i tych, których już nie ma, urbanistów i finansistów, biedaków i bogaczy, kultury narodowej i uniwersalnej, lokalności i światowych wpływów, jest miasto najpełniejszą manifestacją społecznego doświadczenia. Przestrzeń miejska nie ma więc dającego się precyzyjnie zidentyfikować wytwórcy, stąd niektórzy wysuwają tezę o postępującej współcześnie desemantyzacji struktur osadniczych.

Miasto kształtowane jest poprzez stosowanie określonych reguł, które prowadzą do tworzenia stylów życia, stylów budowlanych czy kształtowania krajobrazu miejskiego. We wszystkich miastach można odkryć określony porządek, który jest bardzo spokrewniony z kulturą i odzwierciedla ją. Wpływa on na to, jak ludzie się ubierają, co jedzą, jak się zachowują, jak nawiązują kontakty, jak organizują przestrzeń i czas oraz prowadzi do konstytuowania różnych form tożsamości. Aby zrozumieć te porządki miejskie należy zrozumieć ich kontekst kulturowy (Raport 1984).

2. Kultura jako proces komunikowania

W następstwie specjalizacji, czyli skupienia się różnych dyscyplin nauk społecznych na szczegółowych przedmiotach badań oraz zróżnicowania metodologicznego gałęzi humanistyki, następuje rozbicie rzeczywistości kultury jako przedmiotu badań. Zanikają również przeżycia, jakie zawdzięczamy kulturze, które kształtują się za sprawą przekazów treści komunikowanych symbolicznie poprzez znaki, co zubaża rozumienie kondycji ludzkiej. Z drugiej strony przekazy kulturowe formułowane są w dużej części w postaci trudnej do jednoznacznej i powszechnie zrozumiałej interpretacji. Obrazy, literatura, obrzędy, obyczaje, mity, przestrzeń mieszkalna, architektura, krajobraz –

¹ Praca została pierwszy raz opublikowana w monografii wieloautorskiej „Kulturowy aspekt badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne”, E. Orłowska (red.), Oddział Wrocławski Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, 2004, s. 17-33.

Andrzej Suliborski

NEKROPOLIE JAKO MIEJSCE W PRZESTRZENI SPOŁECZNO-KULTUROWEJ ŁODZI – RANGA I SPECYFIKA ICH ZNA-CZEŃ SPOŁECZNYCH¹

1. Problem i założenia wstępne

W geografii społecznej, a zwłaszcza humanistycznej, pojęcie miejsca stanowi ważną kategorię opisu zależności między człowiekiem a jego środowiskiem. Przedmiotem zainteresowań reprezentantów tego nurtu stał się przede wszystkim związek człowieka z miejscem, identyfikowany poprzez znaczenia i wartości stanowiące o jego ludzkim sensie. *Przestrzeń* przekształcana jest w *miejsce* poprzez intencje ludzkie i nadanie jej znaczenia” (Bartnicka 1989). Miejsce można określić przez położenie, występujące treści materialne, ale także jego subiektywne właściwości, takie jak: uroda pejzażu, istotne wydarzenie pozostające w ludzkiej pamięci, biografia, urodzenie, dzieciństwo w nim spędzone, wieczny spoczynek bliskich osób itd. Można je także definiować poprzez funkcje miejsca, wówczas jest ono opisywane jako pewien korelat materialno-informacyjnych treści miejsca oraz przypisywanych mu społecznych znaczeń i wartości. Istota funkcji miejsca wynika z jego: formy i eksploatacji (aspekt materialno-organizacyjny), percepcji oraz znaczeń i wartości – aspekt społeczny (Suliborski 2003). Szerokie ujęcie funkcji odzwierciedla w rzeczywistości sens miejsca, z jednej strony interpretowany w kategoriach obiektywnych – jako ludzkie działanie, z drugiej subiektywnych – określonych przez „splot znaczeń, symboli i jakości, jakie określona osoba lub grupa wiąże z określonym miejscem” (Bogacz- Wojtanowska 2001, cyt. za: Praweńska-Skrzypek, Pawłowska 1996). Niewątpliwie różne formy zależności między społecznością i miejscem definiują naturę miejsca i kształtują jego znaczenie (informacyjne, poznawcze, moralne, witalne, symboliczne i in.). Istotnym komponentem tworzącym miejsce jest jego symbolika. Symbolika jest ważna w kontekście określania miejsca, ponieważ zachodzi w świadomości i ma znaczenie dla ogółu osób związanych z danym miejscem. Dzięki zdolności posługiwania się symbolami człowiek należy do świata realnych rzeczy, ale i do świata symboli

¹ Praca jest nieco zmodyfikowaną (rozszerzoną) wersją artykułu zamieszczonego w monografii wieloautorskiej „Geografia i sacrum”, t. 2, B. Domański, S. Skiba (red.), Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 2005, s. 441-453.